

Слободан Наградих¹

Претходно саопштење
УДК 94(=163.41)“1492/1992”

СВЕ КРАЋЕ КРЕТАЊЕ ИЗМЕЂУ КЛАЊА, БЈЕЖАЊА И НЕСТАЈАЊА ИЛИ “...МРТВА ГЛАВА ПО КАЛДРМИ СЕ ВАЉА, ПА СЕ ЈАДНА И ГОРЕМУ НАДА...”

Пролегомена за једно социолошко-политиколошко
промишљање разбијања Југославије и судбине
српског народа у том контексту.

Тезе

A prologomene for a sociological-political scientific contemplation of the deconstruction of Yugoslavia and the destiny of Serbian people within that context. Thesis

Summary: The autor in this work starts with a thesis that a Serb people during last two decades of their history, or at the pass from the 20th to 21st century, experienced several historical debacles, firstly on the political field, what is most obvious in the fact that during that period, Serbs had lost several states that they were building, treated like and loved as their owns, in a series of civil wars caused not with their intention: SFR of Yugoslavia, FR of Yugoslavia, Serbia and Montenegro, Republic of Srpska Krajina, left many territories trying to save their own lives and their biological existence, and there where they remained, instead of a constitutive people they became national minorities which gravely fight for their basic human rights. A Serbian defeat is also a fact that by numerous foreign autor(itie)s Serbs were collectively recognized as a criminal, genocide and tribalistic people, unworthy of history, that, for the purpose of their cultivation, must be collectively punished, reeducated, what is best instrumented with the Tribunal in Haag (ICTY) with its policy of indictments, trials and condemnations of Serb well-knowns from all Serbian lands, what had a negative influence on that's people moral and selfrespect today. The only bright spot in the dark

¹ Социолог и политиколог, стручни сарадник Факултета политичких наука у Бањој Луци

of Serbian defeats and negative balance in their history is Republic of Srpska, which was made by will, contumacy and selfsacrifice of Serbian people in BiH. Both, victory and defeat requires multidisciplinary and multi-perspective approach and valorization.

Key words: *Yugoslavia, Serbia, Montenegro, Republic of Srpska, Kosovo and Metohia, Republic of Srpska Krajina, Bosnia and Herzegovina, Serbian people, deconstructing of Yugoslavia, crisis, civil war, selfdetermination, historical defeat, genesis of new states, ICTY, collective responsibility, crime, victim.*

Сажеетак. *Аутор у раду полази од тезе да је српски народ у посљедње двије деценије своје историје, тј. на размеђи 20. и 21. вијека, доживио неколико историјских пораза, прије свега на пољу политике, а што је највидљивије у чињеници да су Срби у том периоду у серији, њиховом вољом неизазваних, грађанских ратова изгубили неколико држава које су градили, третирали и вољели као своје: СФР Југославију, СР Југославију, Србију и Црну Гору, Републику Српску Крајину, напустили многе територије спашавајући голе животе и биолошки опстанак, а тамо гдје су остали умјесто конститутивног народа постали су национална мањина која се с муком бори за своја елементарна људска права. Српски пораз је и чињеница да су Срби, од стране бројних иностраних аутор(итет)а и субјеката колективно стигматизовани као злочиначки, геноцидан и трибалистички народ, недостојан историје, који се, зарад култивисања, мора колективно казнити, преваспитати, за што је најбољи инструмент Међународни кривични суд за бившу Југославију у Хагу са својом политиком оптужница, процесуирања и осуде српских угледника из свих српских земаља, што се негативно одразило на морал и самопоштовање тог народа данас. Једина свијетла тачка у том мраку српских пораза и негативног биланса у њиховој историји јесте Република Српска, створена вољом, упорношћу и саможртвовањем српског народа у БиХ. И једно и друго, и пораз и побједа, потребује мултидисциплинарни и вишеперспективни приступ и валоризацију.*

Кључне ријечи. *Југославија, Србија, Црна Гора, Република Српска, Косово и Метохија, Република Српска Крајина, Босна и Херцеговина, српски народ, разбијање Југославије, криза, грађански рат, самоопредјељење, историјски пораз, настанак нових држава, Хашки трибунал, колективна одговорност, злочин, жртва.*

Тема о посљедње двије деценије српске историје или судбини српског народа у посљедњих двадесет година, нарочито кад се она стави и рашчитава у контексту дисјункције: пораз или побједа, односно нешто блаже дихотомије и/или “дијалектике” - између побједи и пораза, је изузетно, онтолошки, гносеолошки и аксиолошки тешка, комплексна и захтјевна. Истовремено, она је и изазовна и захвална за промишљање, за свеколике елаборације и тумачења, управо због тога што

још није довољно проучена, истражена, описана, што на свјетлост да-на није изнесена и рефлектирана ни њена феноменологија, а камоли да се допрло до саме онтологије и о судбини српског народа на разме-ђи вијекова (20. и 21.), у епоси разбијања бивше заједничке нам отац-бине, СФР Југославије и грађанских ратова који су пратили процес њене насилне десубјективизације и нестајања, мислило из тог хори-зонта и реперкусија. О том периоду наше, српске историје и процесима, односима, догађајима, личностима и другим фактима и садржајима повјесних токова и силница, које су у њему, тј. том дводецениј-ском раздобљу српске повјеснице, биле на сцени и дјелатне, које су га обиљежиле и, на неки начин, у одређеној мјери, детерминисале и неколике ововремене садржаје и форме живота српског народа и њего-вих државних творевина насталих на развалинама бивше заједничке државе: Југославије, те оставиле посљедице које су уткане у сам фун-дамент актуелних и будућносних кретања и мијена, социјалне дина-мике, политичких процеса и односа, уставно-правне организације и функционисања државних ентитета на пост-југословенским, inclusive и српским просторима, економских “законитости”, националног иден-титета, културних, духовних и образовних садржаја и праксе итд., по-зване су и имају шта рећи многе науке и научне дисциплине, од исто-рије, са свим њеним помоћним дисциплинама (хералдика, сфрагистика, историјска географија, дипломатика, нумизматика и др.), полити-кологије, социологије, права, нарочито међународног јавног права и уставног права, геополитике, па све до антропологије, демографије, филозофије, психологије, културологије, филологије, полемологије, економије, комуникологије итд. Јер, да би се одговорило на изазов ко-ји отвара дилема садржана у називу теме, посебно у њеном другом дијелу, тј. оном што се налази “...између побједe и пораза...”, неопход-но је заиста мултидисциплинарно и мултиперспективно, са различи-тих полазних позиција, те приступа и методологија више научних ди-циплина, истражити и промислити тај историјски период, сагледати и евалуисати све главне и споредне токове и резулта(н)те историјских кретања чија је срчка преинака садржаја и карактера социјалних од-носа, дисолуција, деконструкција, разарање, па затим транзиција (до)тадашње друштвено-економске формације, тј. друштвеног уређе-ња (социјализам, југословенских “боја” и посвемашњих других специ-фичности, тј. самоуправљање), промјена политичке организације и конституције државне заједнице, њено декомпоновање и разбијање од стране сецесионистичких република, дотадашњих федералних једини-ца и војно-политичких фактора из иностранства, судбина српског на-рода који је, као најбројнији народ у бившој нам заједничкој отацбини – неки би емотивно хладно, данас чак и с презиром рекли: само држави - обитавао и био конститутиван у најмање четири југословенске републике (Србија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Црна Гора), а у

осталим федералним јединицама није био - речено данашњим, правно-политички "коректним", језиком - национална мањина, јер се то у властитој држави, тј. имати статус, квалитет националне мањине, ни код комуниста у доба социјализма није могло бити, компарисати све то са истовременим, сличним и различитим историјским и социјалним процесима у другим државама, сличног идеолошко-политичког исходишта, карактера друштвених односа, (мулти)националног састава и сл., па тек онда почетно скицирати неколике могуће узроке разбијања СФР Југославије, пропасти социјализма, крвавог грађанског рата, настанка нових држава од бивших социјалистичких република и покрајина, и, унутар тог контекста, ембрионално валоризовати биланс историјске позиције и учинака српског народа. Готових, акрибичних, конзистентних, синтетичких и заокружених одговора, тј. оних који полазе са становишта тоталитета и у обзир увијек узимају цјелину, укупност односа у неком ентитету, на изазове садржане у нетом постављеним и другим релевантним питањима која се више слуте, мнију, него што се експлицитно постављају, (још) нема, а и спорно је кад ће их и да ли ће их уопште и бити. За њима ваља упорно и напорно, али паметно - без непотребног компликовања и трошења примјењујући идеологију и "методологију" вјечног "јуриша на небо" или "филозофију" "главом кроз зид", ако се до циљева већ може стићи идући око зида - трагати, не остављајући неосвијетљеном ниједну чињеницу, процес, догађај, резултат, личност, ниједан детаљ и уз то још стално преиспитивати и продубљивати освојену спознају. Без тога, без таквог приступа промишљању и валоризовању свега онога што се десило и кроз шта је прошао српски народ у поменуте двије деценије, а и кроз више деценија и стољећа раније своје историје, нужно се остаје на нивоу парцијалитета, ефемерности, разних инструментализација у ваннаучне и друштвено тешко прихватљиве сврхе, али и нелегитимних циљева. Јасно, подразумијева се да увијек има питања која (још) нису дозрела и доспјела до одговора, што, наравно, не треба да буде демотивишуће и дестимулативно за истрајавање на путу трагања за њима и истином, ма каква она била, баш као што не треба, андрићевски казано, одустати од исправљања "кривих Дрина", упркос томе што до сада још нико није исправио ниједну "криву Дрину", а све су Дрине овог свијета криве. Због тога питање (ре)валоризовања српске историје у посљедње двије деценије и даље, још задуго треба актуелизовати, држати отвореним и "подобним" за нова истраживања и тумачења, увјерени да се тиме не само открива истина, у неком метафизичком, па чак и епистемолошко-гносеолошком погледу и значењу појма, дакле не само ради тзв. објективне, непристрасне науке, што не игноришемо и не искључујемо - напротив!, већ и зарад неких других побуда и потреба, због много ширих социјалних околности, критеријума и интереса, укључујући, поред осталог, и стварање претпоставки за нормалну

промоцију и артикулацију властитих интереса, аспирација и надања, уз толеранцију различитости, културу дијалога, демократске стандарде и обрасце понашања, те концилијацију и мирно рјешавање друштвених противрјечности, социјалних тензија и политичких напетости и конфликта на овим турбулентним, постсоцијалистичким, постратним и транзиционим гео-политичким просторима, буде ли их, у неком обиму, мјери и облику, у будућности, а мало ко разуман ће ту могућност искључити.

Горњи пролог или *issagoge*, пролегомена у једно овлаш скицирано, у форми и квалитету теза, социолошко-политиколошко-историографско, на бази и по критеријумима властите филодоксије засновано, разумијевање српске историје на прелазу из 20. у 21. вијек пледира за тим да каже не само то да код нас, на српском језику још нема достатних и мериторних, вриједносно непристрасних научних и стручних истраживања и налаза о томе шта нам, тј. српском народу, се десило и због чега смо данас овдје гдје јесмо, у актуелној тачки координатног система свјетских кретања/динамике у планетарним размјерама, стремљењима и резултатима, или у *topos*-у мозаика стварне мапе темпоралних, аксиолошких, државно-правних, развојно-технолошких, економско-финансијских, политичких и културно-духовних и иних садржаја и односа кроз које пролазе и живе народи и државе настале, организоване и уређене по уобичајеним, од (нормалне) већине прихваћеним и етаблисаним, оовременим критеријумима, па тако и Срби и њихове државе, него и то да то није и неће бити оствариво и оправдано све док се, макар ми Срби, мислиоци, научници, стручњаци и истраживачи, писци и публицисти, политичари, интелектуалци, професори и педагози, теолози и црквени великодостојници, новинари и сви они који се баве јавним пословима и ријечима из српског националног корпуса, не “пробудимо из догматског дријемежа” (И. Кант), ослободимо властитих предрасуда, заблуда, идеолошких и политичких мантри и једностраности, поданичког менталитета, аутодеструктивних склоности и понашања, слугерањског подилажења страним ауторитетима, интересима и вриједностима, лажних и идола у бејковском смислу тог појма, идолатрија, култа личности, али и митоманије о националној величини и значају у свјетско-историјским размјерама, нарцисоидне охолости, безгрешности, наивног вјеровања у паранаучне “истине” и рјешења, теорије завјере, у побједу начела истине и правде, због чега и не треба ништа посебно чинити у корист властите промоције, односно одбране посебности и идентитета, те не отпочнемо са озбиљним, мултидисциплинарним, вишедимензионалним, полипарадигматичним и мултисемним, а социјално и епистемолошко-хеуристички одговорним проучавањима и елаборацијама, и њиховим публикавањем, свих садржаја и димензија кризе и њеног епилога, која

је потресала и упливисала на бројне елементе конфигурације геополитичког, државно-правног, политичког, економског, културног, језичког, војнобезбједносног, духовног и других простора, сфера и медијума на/у којима је живио српски народ и повијесно осадржавао и обликовао своју судбину и остварења, али и док се не стекну бројни други услови у којима ће, захваљујући прије свега нама самима, и Срби стећи више самопоштовања, достојанства и знати живјети с њим, те друге актере савремене и будућносне историјске и политичке сцене “привести к спознанију права” (П. П. Његош), како би се они с више спекта односили спрам Срба, не би ли се, напokon, и њихова истина о Србима бар примакла српској истини (о Србима).

С тим и таквим коперниканским обратом, заокретом у аутоперцепцији и херменеутици српске историје, судбине и властите улоге и одговорности за њу, са отрежњењем и освјешћењем, требало би почети одмах, док још “није све пропало и кад пропало све је”, како би послије Шекспира ускликнуо и наш Рајко Петров Ного. Колико већ су тра, може бити касно за много шта, а нарочито за исправљање или макар поправљање рецепције и преоцбе о Србима, комплетирање мозаика сазнања о њиховој историјској егзистенцији, конституционалности и политичкој организацији, креацијама и резултатима које су својим (не)чињењем оставили у “аманет” колективном памћењу и наслеђу свјетских центара моћи, посредника информација и истине, тј. јавном мњењу, таквом какво оно јесте, а не онаквом каквом га ми замишљамо и желимо да јесте. Нема сумње да ће, чак и у не тако далекој будућности, о овдје актуелизованој фази српске повјеснице бити написане и одбрањене бројне магистарске тезе и докторске дисертације, публиковане многе научне монографије и друге ауторске књиге и бројни зборници радова, докумената и друге грађе, мемоари и дневници, па чак снимљени и неколики документарни и играни филмови, да о телевизијским емисијама и не говоримо, и у свим тим креацијама и медијима информисања, спознаје и истине избити на видјело дана нове или редизајниране старе слике, утисци и сазнања о судбини српског народа и његовој улози – о којој су готово сви гносеолошко-комуниколошки и информативни input-и а priori симплификовано, селективно (једнострано) и негативно перциповани и евалуисани, а потом и мултимедијално и вишекратно обзнањивани, *urbi et orbi*, од стране бројних “екстерних”, а не ријетко и екстремних, (несрпских) аутор(итет)а и фактора - у процесима који су се одвијали крајем 20. вијека и били на дјелу у том, балканском дијелу европског политичко-културно-духовног идентитета и простора, и окрајку њене историје, али се пред нас, и као мислеће појединце и дјелатне субјекте и као колективитет, тј. народ као заједницу и његове државе и/или државотворне ентитете и потенцијале, већ данас и овдје поставља – и потребује компетентан одговор на њега - и плехановљевско-лењиновско питање: “шта да се ради” (до тада)? Шта да чине српски народ, њего-

ви легални и легитимни представници, политичке и духовне вође и прегаоци, идеолози, промотори и заштитници националног идентитета и интереса, државотворног субјективитета, традиције, културног стваралаштва и сл., с циљем ревитализације и оснаживања егзистенцијалних и историјских ресурса и потенцијала, те самоосвјешћивања о одговорности у обављању националних послова, с једне стране, и, с друге стране, предупређивања даље и дубље ерозије угледа и утицаја српског народа и њихових државних творевина у савременим процесима и односима на свјетској политичкој позорници и другим медијима манифестовања националне онтологије? А изазови и искушења у тој сфери, на том пољу и путу самооздрављења, стабилизације и узрастања, јачања свеколике националне, државне, политичке, културне и ине кредибилности и присутности у нашој савремености, нису ни лаки ни мали. То је запретана и замршена енигматика у којој они који гонетају њене загонетке, а то су сви они који промишљају и бдију на(д) егзистенцијалним стањем и духовно-историјским турбуленцијама и меандрима свог народа и државе, морају бити на некој врсти вјечно живе страже, у којој нема услова и времена за предах, односно простора и кондиција за индивидуално опуштање, друштвену комозију, политичку индоленцију и моралну релативизацију, посебно уколико се ради о кризи за судбину малог народа, а српски народ је, са становишта данашњих свјетских критеријума и мјер(н)(љив)их инструмената, мали народ. Држимо да је претходни исказ јасно формулисана теза – дакако, подложна сумњи, провјери и доказивању - вриједносно сасвим аподиктична, свиђало се то неким српским националним мегаломанима и псеудопатриотима или не! Њоме не умањујемо значај и величину српског народа у историји, како његовој, тако и неких других народа, територија и држава, нити позивамо и/или оправдавамо атаке на његову субјективност, односно не пледирамо и не промовишемо било какву апологетику подаништву и улизништву спрам тренутно јачих и богатијих нација и држава, као ни одсуство, узалудност отпора против модерних колонизатора и угњетача. Као што смо већ рекли, сматрамо да се увијек не треба ни јуначити без сврхе и разлога, у интересу других, а понекад и неких космичких принципа и вриједности, без изгледног постигнућа циљева вриједних великих жртвовања и подвижништва, не гинути (залудо, чак и кад (се) не(ма услова да се) поступа мудро, нити увијек гурати “прст у оку” онима који нам нису тренутно наклоњени и од њих правити противнике, а од противника непријатеље. Вријеме је да се и Срби окрену и више себи посвете!

Наравно, нека бјелосвјетска и Србима несклона (пост)модерна “Сфинга”, могла би, по угледу и узору на своју древну хеленску претходницу и имењакињу, оваквих и сличних питања и загонетки да поставља “љетњи дан до подне”, да кињи и кажњава све оне који немају или не знају одговоре на њих, али (само) то не би поправило ствар, нити мотивисало неке нове снаге и аутор(итет)е на прегнућа у трагању за садржајнијим промишљањем и, на основу њега, поправљањем

властитог положаја. Треба чинити оно што је у појединим историјским и друштвеним околностима, епохама и/или тренуцима могуће, рационално и зрело да се (у)чини, а данас и овдје, бар кад је о нама (Србима) ријеч, *vis-a-vis* насловљене теме броја, dostatно је и треба понудити одговор на питање о историјском салду српских прегнућа у минуле двије деценије.

Стојимо на становишту и заступамо тезу да српски народ има негативан историјски биланс, да има више пораза и губитака, који су већи, и по реперкусијама тежи, него што има побједа и за-себе-повољних исхода неких историјских процеса, збивања и догађаја у посљедњих двадесет година. Штавише, кад се данас, са дистанце од двадесетак година баци један синхронијски поглед уназад и “синоптички” валоризује истовремени и паралелни колоплет историјских кретања, транзиција и посљедица свих оних социјалних, политичких и других турбуленција и преинака, у тоталитету њихових бивања, у том периоду, који, са историографске тачке гледишта, и није неки велик и респектабилан период, поготово не за оне садржаје, токове и манифестације које називамо историјским процесима дугог трајања, осим стварања, супстанцијализације, тј. постајањем ентитетом, о-биће-њем, факт(о)(ицитето)м и легализације Републике Српске једним међународним споразумом какав је Општи оквирни споразум о миру у Босни и Херцеговини или, колоквијално речено, Дејтонски мировни споразум /због тога што је “парафиран” у граду Дејтону, држава Охајо, САД, 21. новембра 1995., а дефинитивно потписан у Паризу 14. децембра исте године, али га ама баш нико не зове паришки(м) мировни(м) споразум(ом)/ у који су, поред тзв. локалних актера, а то су представници бивших зараћених страна и конститутивних народа из БиХ, односно њихових државних творевина, те двију сусједних држава (СР Југославија и Хрватска), са различитим позивима, улогама и компетенцијама, инволвиране и бројне интернационалне правно-политичке организације и институције, велике силе и друге озбиљне државе, тешко да се иједан други, а не само неки крупан, гигантски, епохални догађај, резултат и садржај дјеловања историјских силница, може позитивно вредновати и оцијенити као успјешан исход за српски народ. Све друго, односно (пре)остало, што се збивало и догађало, што је настало и још, евентуално, траје, што је резултат процеса и односа у минуле двије деценије српске повјеснице, јесте пораз, губитак, за Србе неповољан историјски исход и резултат. У прилог овој тези, те оцјенама и посљедицама које она садржи и/или имплицира, подастирем сљедећу аргументацију.

1. У периоду између 1992. и 2006. године српски народ је остао без, тачније: изгубио је три своје државе, и то: Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, Савезну Републику Југославију и Србију и Црну Гору. У свим тим државама, Срби су били не само кон-

ститутиван народ, него и већински, те народ који је својом вољом и политичком активношћу његових припадника и представника пресудно допринио стварању тих држава, сматрао и својим, волио их, бранио и борио се за њихов опстанак. У све њих Срби су уносили своју државност и сувереност, одрицали се независности и самосталности - нпр. Краљевина Србија 1918. г. приликом стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а и касније, је несебично тим новим, заједничким државама даривали сав свој људски, културни и економски потенцијал - а из њих излазили као поражен и прокажен народ. На крају једне етапе тог процеса, 2006. г., Србија је, и не хтијући, поново постала самостална, суверена, међународно призната држава, али је за само двије године касније, 2008., уз помоћ ментора и суфлера са стране, од ње насилном сецесијом отцијепљен, отет дио територије, њена јужна покрајина, уједно и “колијевка” државности, Косово и Метохија, која се самопрогласила независном републиком. Тако је, вољом и акцијом оновремених свјетских моћника и узурпатора, најстарија држава српског народа на Балкану, Србија, територијално прекомпонована, смањена и девастирана, упркос резолуцијама Уједињених нација и норми међународног права. То се не може никако другачије оквалификовати него као тежак пораз и велики историјски, политички, антрополошки, духовни и свеколики други губитак и штета за српски народ.

2. У истом том раздобљу, тачније од 1991. до 1999. године, српски народ је учествовао, што у оквиру Југославије, што на други начин, у четири рата: прво, у оквиру Југословенске народне армије у рату у сецесионистичкој републици, Словенији који је, крајем јуна 1991. г., додуше трајао свега неколико дана. Резултат је поражавајући и понижавајући за Југословенску народну армију, а то значи и за државу чија је ЈНА била оружана сила, дакле за СФР Југославију, што директно посљедични и за српски народ, окосницу те државе и њене војске, ЈНА. Већ наредног мјесеца оружана сила једне независне, суверене и међународно признате државе, СФРЈ, се повлачила са дијела своје територије, из своје федералне јединице, Републике Словеније, скоро на начин и под условима како се повлаче класичне агресорске или окупаторске војске са туђих подручја која су напали или држали под окупацијом, послје пораза или капитулација. Оптужбе и одговорност за почетак и ток рата у Словенији и, парадоксално, за онакав његов исход, пале су, код највећег дијела тадашњих актера – домаћих и интернационалних – југословенске кризе, на Србе, тачније на легално и легитимно српско руководство, како у Републици Србији, тако и на српске представнике у врху савезне државе, СФРЈ, односно војном руководству у ЈНА. Словенија је ускоро прогласила своју независност, коју Србија и српски народ нису оспоравали – нема консензуса у оцјени

српских аутор(итет)а, од политичара до научника, различитих оријентација и дисциплина, међу којима су најпозванији историчари, правници, економисти, дипломате, војни и безбједносни стручњаци, политиколози и сл., да ли је то била грешка или не, преседан који је касније “заразно” дјеловао на друге дијелове крхке и већ дотрајале југословенске федерације, односно за колико би времена, да је другачије поступљено, било успорено и отежано разбијање Југославије - постала самостална, суверена и међународно призната држава (15. јануар 1992. г.), а српски народ у њој детронизован и из статуса конститутивног народа у дотадашњој, “старој” и недемократској држави, СФРЈ, у новој, демократској и европској, самосталној Републици Словенији, постао, ако његови припадници нису избрисани из евиденција и “картотека” о постојању или напустили “дежелу” и вратили се у завичај или земљу поријекла, једва призната национална мањина, чија колективна права се ни данас, 20. година касније, након што је Словенија постала чланица Европске уније и уз виšekратни међународни притисак, нпр. Савјета Европе, не могу конзумовати у пуном капацитету и у складу са међународно-правним инструментима о људским правима и слободама, на начин и у обиму којим их користе, нпр. мађарска и италијанска мањина.

Други рат за који су оптужени и, касније у бројним судским процесима, окривљени и осуђени Срби, јесте грађански рат у Хрватској, који је отпочео у љето 1991. г. нападима хрватских полицијских и паравојних снага на касарне Југословенске народне армије у Хрватској, те на дестинације насељене српском националном већином, претежно у Крајини и источној Славонији. Тај рат имао је више фаза и токова, различите фронтове, бројна “прегруписавања” снага и актера, инволвираност тзв. међународне заједнице, бројне мировне мисије и потписане прекиде ватре и примирја, те мировне снаге Уједињених нација, извршене многе ратне злочине и тзв. етничка чишћења; за вријеме његовог трајања формиране су неколике нове државе и државне творевине, тако да на његовом завршетку није био исти састав политичких и војн(ичк)их протагониста као на почетку. Наравно, тај грађански рат имао је и бројне друге специфичности, али оне нису главна тема ове наше елаборације.

Рат у Хрватској 1991-1995. - у вези са чијим карактером, узроцима, поводом, токовима итд., (још) нема, а питање је да ли ће га било када и бити, ни научног, ни политичког, ни социјалног, нити било којег другог консензуса, па ни приближно усаглашених ставова и оцјена - дефинишемо као грађански, због тога што је то био оружани сукоб политички супротстављених актера, снага и формација, које су, уз то, биле и национално и конфесионално различито компоноване и детерминисане. Основна линија сукоба била је у вези са несагласношћу по-

литичких воља о судбини тадашње заједничке државе, СФР Југославије, начину рјешавања и исходу државно-политичке кризе у њој 1990-1991. године. Српски народ у Хрватској, који је имао статус конститутивног народа, ма шта то значило – а спорења о томе трају од часа кад му је додијељен или се он сам изборио за тај статус, не само у државно-правној и политиколошкој теорији, него и у пракси, највише кроз негирање тог квалитета и статуса, односно супротстављања позицијама које такав статус омогућује у друштвеном животу, правно-политичкој организацији и другим јавним сферама егзистенције - у њој уназад најмање два вијека њене повјеснице, и готово сви његови политички представници, изабраници и вође других провенијенција, били су листом за очување Југославије као федеративне и демократски преуређене државе, односно, у крајњој варијанти, државне заједнице, док су Хрвати, такође мање-више сви, били за дисолуцију, најпослије и за насилно разбијање, дотадашње заједничке државе, СФР Југославије и инаугурацију независне и суверене хрватске државе, као државе хрватског народа, док би сви други народи у њој постали национална мањина, па и мање од тога или, једноставно, били протјерани из “лијепе њихове”. Те почетне различите позиције су се разгаром кризе само мултиплицирале и заоштравале, и врло брзо је нестало било какве могућности за њихово рјешавање политичким средствима, путем дијалога, ма уз чију медијацију, а медијатора није недостајало: од тзв. министарске тројке Европске економске заједнице (оновремене претече данашње Европске уније), до тзв. Бадинтерове комисије који је дала правни легитимитет и обол разбијању СФРЈ својим закључком – за нас неприхватљивим, јер је нетачан - о томе да је на дјелу дисолуција, тј. да се Југославија налази у фази распадања, да је она суштински, *de facto* конфедеративна, иако је још номинално, *de iure* била федеративна заједница и с приједлогом да се административне границе - повучене на основу одлука АВНОЈ-а о суверености и равноправности свих република-чланица федерације - између република прогласе за границе између нових држава чије признање је она предлагала, па тек на крају Уједињене нације. Није се могло истовремено бити за опстанак Југославије и за њено разбијање и нужно је да је морало доћи и до оружаног сукоба између снага које су прононсирале те двије различите идеје, опције и начине неутралисања кризе.

Природно је, политички рационално и оправдано, морално одговорно да су Срби у Хрватској, као дио цјелине српског народа у јединственој држави, Југославији, имали подршку и помоћ српског народа из других југословенских република, а прије свих и посебно легалне државе српског народа, Републике Србије, у настојању да остваре своје, не само политичке циљеве и жеље, него елементарно људско и грађанско право на политичко организовање, слободу говора, удруживања и изражавања итд. Како се рат у Хрватској захуктавао и про-

дубљивао, све јасније је било да су његови основни актери и снаге хрватска државна власт, коју је формирала Хрватска демократска заједница, десничарска, неоусташка политичка странка на чијем челу је био познати комунистички ренегат и дисидент, бивши генерал ЈНА, доктор историјских наука, Фрањо Туђман, која је користила све институционалне, јавне, официјелне ресурсе, полуге, бенефите и предности, с једне стране и, с друге стране, српски народ, прво самоорганизовано, а касније предвођен и Српском демократском странком у Хрватској, али не у цјелини (нпр. њен оснивач и лидер, познати психијатар, професор и књижевник, др Јован Рашковић, није био за пружање оружаног отпора хрватској оружаној сили, па је убрзо напустио и руковођење странком и саму Хрватску и отишао у – Београд, у којем је ускоро, крајем августа 1992. г., и умро), а Југословенска народна армија, коју је официјелна хрватска власт, из пропагандних разлога, наравно, окарактерисала као агресорску, србо-четничку, југо-комунистичку и сл., и против које је нова хрватска псеудодемократска власт и покренула прве оружане акције и наводно ратовала, била је неодлучна, без успјешних офанзивних акција и све више постајала “медијатор”, тампон-зона између хрватских паравојних и полицијских борбених формација наспрам оружаних формација српског народа састављених од припадника полиције, јединица територијалне одбране и неких добровољачких групација. Пред изазовом и искушењем егзистенцијалне угрожености и пријетње нестанком, а не само обичном политичком десубјективизацијом, српски народ у Хрватској се брзо и успјешно самоорганизовао. Општине са већинским српским становништвом, које су се прије свега налазиле на подручју Лике, Кордуна, Баније, западне и источне Славоније и још понегдје, су отказивале лојалност централним републичким властима у Загребу по аналогiji како су власти Хрватске одбијале послушност савезним властима и институцијама у Београду. Тако је већ у јесен 1991. године настало неколико српских аутономних области као садржаја и форме власти на подручјима које су и демографски и војнички већ контролисали Срби. Центар српског отпора био је у Книну и у њему су врло брзо формиране институције и органи власти који су постали ефективни на простору који се самообликовао и осадрио, те убрзо постао познат као САО Крајина. То је ембрион оног што ће се крајем децембра 1991. формирати као Република Српска Крајина, у коју ће поред традиционалног подручја српске крајине ући и области западне Славоније, те српска подручја у Барањи, источној Славонији и западном Срему.

Република Српска Крајина проглашена је на Светог Николу 1991. године, и она је од самог свог проглашења демонстрирала снажну вољу за останком у Југославији са другим дијеловима српског народа и осталим народима који су то хтјели, након што је претходно декларисала отцјељење од Републике Хрватске и фактички га живјела већ

неколико мјесеци. Та нова државна творевина, ни-одкога-призната - чак је и Београд, односно српско руководство било неодлучно и недосљедно, лавирало у вези са тим питањем: од снажне подршке и свеколике помоћи, нарочито кад се радило о отпору сецесионистичкој политици ХДЗ-овог руководства у Загребу на нивоу Југославије, односно хегемонистичком негирању права и дискриминисању свих других народа унутар Хрватске осим хрватског народа, до игнорисања и/или одбијања оправданих захтјева народа и руководства Срба у Хрватској, односно Републике Српске Крајине, па и њиховог анатемисања: та недосљедност и меандрирање политике српског руководства из Београда спрам крајинских Срба биће нека врста константе у њиховим међусобним односима током цијелог периода трајања Републике Српске Крајине, а слично ће се, мада рафираније, рјеђе, мање транспарентно, с мањим легалитетом, а и посљедицама и сл., према дијелу својих савезника и њиховом руководству у РСК, које му је било идеолошки и географски ближе, понашати и политичко-војни врх Републике Српске – имала је све инсигније и атрибуте државности: становништво или поданике који су јој били лојални, територију коју су ефективно контролисали и власт чији легитимитет, бар у почетку, није био споран, за разлику од легалитета, јер ће се први демократски избори у њој одржати тек крајем 1993. г., и то на наговор и под притиском Београда, што је само појачало раздор међу српским политичарима у РСК и убрзало њену војно-политичко ерозију и потоњи слом. Наравно, до слома Републике Српске Крајине није дошло само због њених унутрашњих, политичких слабости и персоналних неслагања, а она су била евидентна и константна, већ зато што је на њу, након скоро четири године изнуривања и повремених војних провокација, извршена агресија хрватске војске, уз помоћ и подршку иностраних војно-политичких фактора, нпр., по признању тадашњег председника САД Била Клинтона, саме Америке.

Ти спољњи политички, идеолошки, војни, медијско-информативни и сл. фактори, а прије свега политика и притисци уједињене и оснажене Њемачке, коју су персонализовали канцелар Хелмут Кол и министар иностраних послова Ханс Дитрих Геншер, затим Ватикана и самих врхова Римокатоличке цркве, предвођене папом Јованом Павлом II, односно лаичким именом, Карелом Војтилом, па Аустријом под канцеларом Алојзом Моком, а потом и других држава и међународних асоцијација, нпр. Европска заједница, су почетком 1992. године признали независност Хрватске од СФР Југославије (заједно са Словенијом), чиме је стављена “тачка на и” разбијања Југославије као међународно признате државе, у њеним тзв. АВНОЈ-евским границама, па су тако унутрашње, административне границе између бивших република сад постале границе између новостворених држава. Хрватска је добила самосталност и сувереност, без да је свим својим поданици-

ма, а прије свега грађанима српске националне детерминације, гарантовала људска права и заштиту од било које и какве дискриминације. Нови талас егзодуса српског народа из Хрватске, тј. оних његових дијелова који су били остали у унутрашњости и већим градовима Хрватске, односно нису успјели раније изаћи у Републику Српску Крајину, БиХ или Србију, услиједио је одмах по признању њене независности. Таква судбина српског народа у Хрватској, поготово кад се посматра из данашње перспективе, са ове временске дистанце и са становишта цјелине српског народа, не може се оквалификовати никако другачије него као српски пораз, као крупан, историјски губитак, јер у многим областима Хрватске, у којима су некад живјели Срби, више их, 20 година послје, ту нема, нити ће их икад бити.

Готово истовремено са проглашењем Републике Српске Крајине и стицањем независности Републике Хрватске, на терену је отпочело имплементисање тзв. Венсовог (бивши државни секретар САД за иностране послове) плана, по којем су зарађене стране у Хрватској раздвојене мировним снагама Уједињених нација на достигнутом линијама, које су убрзо постале и граница између РСК и Хрватске. Југословенска народна армија се повукла не само из Хрватске, него и из српских крајина, остављајући на линијама раздвајања припаднике Војске Републике Српске Крајине у настајању. UNPRO-FOR, како су се скраћено називале мировне снаге УН у Хрватској, је врло брзо показао своју немоћ и непринципијелност. Наиме, хрватске оружане снаге, сад већ организоване у модерну армију међународно признате државе, опремане и обучаване од стране и из ресурса НАТО-а, стално су током 1992. и 1993. године упадале у територију РСК (нпр. Масленица, Медачки цеп, Миљевачки плато и друге дестинације), иза линија раздвајања на којима су се налазили војници UNPROFOR-а, чије интервенције да то спријече или није било или је она била закашњела и неефикасна, правиле злочине и над цивилним становништвом а да због тога никада нису кажњене, нити је Хрватска претрпјела неку већу политичку штету због тога. Охрабрена таквим понашањем и немоћи UNPROFOR-а, Хрватска је у акцији под називом “Бљесак” 1. маја 1995. године оружаном нападом на подручје западне Славоније и за само два дана ставила под своју контролу то подручје, које се формално налазило под заштитом Уједињених нација. Том приликом извршени су бројни, још не кажњени злочини, над српским цивилним становништвом које није успјело да побегне у сусједну Републику Српску. Преко хиљаду људи је убијено, заробљени војници су малтретирани, а готово сво српско становништво једини спас је нашло у бјекству. Тако ће бјежање и олако напуштање завичаја и кућних огњишта постати судбина, услов и начин биолошког опстанка српског народа на крају 20. вијека.

Све је то деморалишуће и негативно дјеловало на преостали српски народ у смањеној Републици Српској Крајини, изнутра разједињеној политичким трвењима и недовољно помогнутој од, сада, Савезне Републике Југославије, као државе гаранта Венсовог плана, и неспремној на било какав дијалог и прихватање мировних пројеката, од којих је најпознатији био онај под именом “Z 4”, и зато ће он и војнички, и политички и психички неприпремљено дочекати тзв. војно-редарствену акцију хрватске државе почетком августа 1995. године, под називом “Олуја”. “Олуја” је врх леденог бријега српских страдања у Хрватској. Она је највеће етничко чишћење које се десило не само у дотадашњим оружаним сукобима на југословенским ратиштима, него и у послијератној Европи, али за разлику од свих осталих етничких чишћења и егзодуса становништва у историји, ово се десило пред лицем цијелог свијета, пред камерама свјетских телевизијских станица. Међутим, осим млаких и спорадичних вербалних осуда државе Хрватске због тога, других последица по њу није било. Срби, несклони статистици и егзактности, ни данас, више од деценије и по од “Олује”, још не знају тачно колико их је у њој, тј. “Олуји”, страдало, колико је погинулих војника, а колико, пак, цивила, те колико их је у том егзодусу библијских размјера избјегло из својих вјековних станишта, да се у њих никад више не врате. Због несређене евиденције смрти и страдања, можемо само апроксимативно навести број страдалих Срба у РСК у и непосредно након акције “Олуја”: убијено је више хиљада Срба, припадника војно-полицијских формација и цивилног становништва, а преко двије стотине хиљада (200000) цивила је напустило подручје српске Крајине и спас потражило у бјекству у Републику Српску или у СР Југославију. Хрватска војска и полиција су очистиле Банију, Кордун, Лику и сјеверну Далмацију од Срба, успоставиле своју власт на том простору и уништиле готово све физичке трагове (куће, имања, предузећа, радње, вјерске објекте, школе, здравствене установе и сл.) вишевјековног српског постојања на тим меридијанима, док ће готово сви војни и политички руководиоци и представници Срба у Хрватској завршити у и бити осуђени или у Хашком трибуналу (ICTY) или од стране судова у Хрватској. Преостали дио Републике Српске Крајине, источна Славонија, Барања и западни Срем, ће годину дана касније, поткрај 1996. без борбе пасти и споразумно (тзв. Ердутски споразуми) бити инкорпорисан у “уставноправни поредак хрватске демократије”, како су хрватске власти саме себи тепале и ласкале, чиме су престали да постоје и посљедњи рецидивни српске држав(отвор)ности на просторима које данас готово сви, чак и оновремени актери турбуленција на том тлу, сматрају хрватским, а историјски није тако и тешко да се може (по)вратити пређашње стање. Јер, прошлост се понавља само као трагедија или као фарса, а њих је овдје било и превише. Оно што је својевремено идејно пројектовао и запо-

чео “отац нације”, Анте Старчевић, стигматизујући Србе, а наставили поједини католички прелати и “њихове узоритости”, практички “најучинковитије” извео Анте Павелић са својим усташама и нацикољачима у вријеме Другог свјетског рата на овим просторима 1941-1945., докрајчио је први демократски изабран предсједник Хрватске, историк и генерал, Фрањо Туђман, у извана подстакнутом процесу насилне сецесије Хрватске од СФР Југославије и грађанском рату који га је пратио и (по)служио као средство за разбијање једине државе у којој су сви Срби били уједињени, а потом и за екстерминацију српског народа у Хрватској. И због тога је биланс српског историјског трајања у Хрватској у 20. вијеку, а нарочито на самом његовом крају, трагичан, катастрофалан и безнад(еж)ан. Они Срби који су (пре)остали и, након свега кроз шта су прошли, још живе у Хрватској, који су гледали мртве српске главе које (су) се, да парафразирамо стихове из познате српске епске народне пјесме, “по калдрми ваљале”, па се јадни још “и горему надају”, јер се прогон и тортура над остацима закланог, српског народа у Крајини и осталим дијеловима Хрватске наставила и након што је цијело подручје некадашње Републике Српске Крајине интегрисано у уставно-правни, политички, економски и укупни цивилни систем и токове живота Републике Хрватске, односно и послије признања хрватске независности од стране СР Југославије. Па, ипак, врхунац цинизма и својеврсног понижења Срба и српских држава јесте тужба Р. Хрватске против Србије за наводни геноцид, агресију, ратне злочине и ратну штету код Међународног суда правде у Хагу и неспремност за било какву концесију српској страни, без обзира на помірљивост и спремност актуелних власти у Србији на договор сваке врсте и по било коју цијену. Умјесто тога, хрватска страна није пропустила још ниједну прилику да омаловажи, напакости, дифамира, отежа положај, раније СР Југославији, а данас Србији, да истражи мржњу, па и насиље према свему што је српско, да у својој фрустрираности српским предностима, великанима и историјским постигнућима, те духовно-интелектуалној, културно-умјетничкој, па и спортској инфериорности и импотентности у односу на фактицитете и потенцијалитете Српства, игноришу чињеницу да Срби уопште и постоје као народ и држава, а немоли да су са њима 70 година живјели у истој држави, а да једино води уредну хронологију о и хиперболишу све што је лоше у Србији и по Србе, ма гдје они живјели.

3. Српски удес у Босни и Херцеговини у актуелизованом периоду нешто је другачији, како у односу на претходно наведене и описане дијелове српског народа, територије, догађаје и исходе, тако и у односу на потоња збивања у (пре)осталим српским државама или етничким просторима. У најкраћем: резултат кржаве, скоро четворогодишње борбе српског народа против посвемашње властите миноризације и политичке десубјективизације у условима мултидимензионалног

и вишезначног грађанског рата с великим бројем протагониста и низом других специфичности, јесте Република Српска као државотворни ентитет унутар Дејтонским мировним споразумом успостављене, легализоване и одрживе Босне и Херцеговине. Другим ријечима, Република Српска није никаква парадржавна творевина, настала на геноциду и етничком чишћењу несрпског становништва, како ју етикетају и за шта ју перманентно, од самог њеног настанка и легализације, оптужују бројни политички фактори из оног другог дијела БиХ, другог ентитета, из Федерације БиХ, нарочито бошњачки политичари (без обзира на страначку припадност), вјерски лидери, квазинаучници, скрибомани, новинари и неки умјетници из Сарајева, али и поједини хрватски “дужносници”, посебно они из Загреба, те злонамјерни међународни представници и, на жалост, неке усијане главе из саме Србије, посебно тзв. другосрбијанци и остали антисрби из Београда и других центара у Србији, него међународним споразумом, чији је дио и сам Устав БиХ, дакле и уставно утемељен, верификован конститутивни, државотворни ентитет, са бројним и транспарентним, легалним атрибутима и инсигнијама, капацитетима, знамењем и симболима самосталне, суверене државе. То је историјски успјех, једина побједа српског народа у процесу разбијања и деконструкције његове државе и отаџбине, СФР Југославије и настанка нове политичке конфигурације на њеним развалинама. Да је то побједа, успјех, повољан салдо српских прегнућа и страдања, понајбоље илуструје факт да су Срби у Републици Српској, први пут након средњевјековне босанске државе и херцеговачких државица, односно феуда, постали аутономни и суверени, добили своју државу на тлу Босне и Херцеговине, чиме су само потврдили давнашњу, научно потврђену истину да су Херцеговина и Босна, највећим дијеловима њихових територија, и српске земље, те да Република Српска има историјско утемељење у прошлости српског народа у Босни и Херцеговини, о чему смо раније, једним другим поводом, већ писали. Међутим, за то реално постигнуће плаћена је изузетно висока цијена, пале су многе жртве, а нема сумње да ће их још бити буде ли се у(и)страјало у настојању да се она сачува док је свијета и вијека. У грађанском рату у БиХ, за стварање и историјску егзистенцију Републике Српске, погинуло је преко 30 хиљада Срба, неколико хиљада их је рањено, више стотина хиљада их је расељено, покренуто из својих завичаја, имовина им је девастирана, изгубљени су многи ресурси, различитих провенијенција итд., а у самом рату неки појединци и групе учиниле су одређене ступидаријуме и злочине над цивилним несрпским становништвом, што је оставило извјесну сјену над величином српског успјеха, чиме се и данас “хране” сви оспораваоци и интенционални рушиоци српске аутономије и државности у БиХ, упорно превиђајући и негирајући чињеницу да је и српски народ био жртва екстремистичких, ратнохушкачких политика и војних ак-

ција противничких страна, те демонизиран у свјетским медијима информисања, који су углавном служили за пропагандне сврхе српских противника и непријатеља. Такође, српска је жртва, која се стално полаже на олтар очувања отаџбине Српске, која конотира и инклинира епитету пораза, али ипак то није, и то што су кључни српски политичари и војни команданти, као и многи обични српски официри и борци оптужени и процесуирани од стране Међународног кривичног суда за бившу Југославију са сједиштем у Хагу, осуђени за стварне, набијеђене или виртуелне ратне злочине и што ту исту праксу данас наставља и Суд Босне и Херцеговине, па су тако Срби испали убједљиво највећи злочинци у минулом грађанском рату, због чега су осуђени на неколико стотина година затвора више него осуђени припадници хрватског и муслиманско-бошњачког народа и ратујућих страна. Испада да су Срби сами себе убијали или масовно ишли испод кровова старих кућа баш у тренуцима кад су са њих падали црепови и сваки изабрао и погодио баш Србина у главу. С друге стране, Срби у БиХ су створили Републику Српску тако што су (њихове политичке вође) одустали (на жалост, пракса одустајања, неизвршавања референдумима народа донесених одлука биће нека врста фатума, лошег манира српских политичких лидера и за вријеме рата и касније, све до наших дана: или се референдум наговјести па се не одржи, или се не имплементира већинском вољом донесене одлуке грађана на одржаним референдумима, а у вријеме рата било их је више) од плебисцитом исказане воље и потврђеног циља (новембар 1991. г.) - останка у Југославији, заједно са другим дијеловима српског народа, односно њиховим државама, и прихватања независности и суверености Босне и Херцеговине, додуше изнутра преуређене и конституционално редицајниране (тзв. Кутиљеров план из прољећа 1992. г., прије отпочињања грађанског рата у БиХ) с циљем онемогућавања било које мајоризације и дискриминације српског народа у тој новој, независној босанскохерцеговачкој држави. На жалост, противничке стране су игнорисале и дифамирале српску концилијантност и на свом референдуму (29. фебруара и 1. марта 1992. године) изгласале независност БиХ, што је одмах, експресно, признала и тзв. међународна заједница и тако осоколила српске противнике у БиХ, од њих направила непријатеље и прећутно их подржала у нападима на једину легалну оружану силу тада у БиХ, ЈНА, која се за само неколико недјеља морала повући на територију, у међувремену од Србије и Црне Горе створене и проглашене Савезне Републике Југославије. Тако је фитиљ грађанског рата у некадашњој централној и најбратственојединственијој југословенској републици био упаљен. За његов почетак се не може окривити српски народ у БиХ коме је рат био наметнут и он није имао другу опцију до прихватити га, уколико сам није хтио властито уништење, а није. Српско војно-политичко вођство искористило је стартну пред-

ност српске стране у наоружању, опреми и техници, те организацији живе оружане силе и на самом почетку грађанског рата стекло предност која је резултовала дисолуцијом БиХ као унитарне, јединствене државе и настанком, прво Српске Републике Босне и Херцеговине, а потом и Републике Српске. Рат је за Србе у БиХ био неизбјежив због тога што међународни фактори укључени у “рјешавање” кризе у бившој СФРЈ, а посебно у Босни и Херцеговини, једино српском народу нису допустили реализацију права на самоопредјељење – санкционираног међународноправним инструментима о људским правима – као што су га конзумовали сви остали народи у СФРЈ, који су путем референдума донијели одлуке о својој судбини, тј. изласку, милом или силом, и по ма којој цијени, из Југославије, па су све српске јавне демонстрације политичког опредјељења, воље и хтијења, исказане у бројним декларацијама, резолуцијама, меморандумима, промеморијама, плановима и референдумима, на којима је углавном потврђиван српски средо да право останка у некој државној заједници, конкретно СФРЈ, за шта су се они залагали, мора бити једнако праву изласка из ње, за свјетске посреднике, мешетаре и “уставоконструкторе”, завршавале ad-acta, онкрај историје. На жалост, ни остали дијелови српског народа у расплету југословенске кризе нису боље пролазили.

Своју највећу побједу и повољан исход макар једног тока, “канала” историјских кретања и силница, тј. стварање Републике Српске, српски народ у Босни и Херцеговини извојевао је углавном сам, у пркос и у инат свим вјетровима који су били против њега, а било их је тако много, заједно са својим политичким и војним руководством – међусобно често конфронтираним – те уз подршку и, повремену и парцијалну, помоћ Србије, додуше више тамошњег српског народа, спонтано организованог, него органа власти и државно-политичког вођства, које је увођењем петнаестомјесечне блокаде на Дрини (забрана уласка државно-политичког вођства Републике Српске у СР Југославију, онемогућавање протока капитала, роба, услуга, информација, чак и неких људи, искључење ПТТ веза и саобраћаја итд.) чак и кажњавало Србе с лијеве стране Дрине и отежавало им остварење њихових циљева и идеала. Зато је тај резултат толико велик и вриједан и због тога га треба чувати свим средствима, свом колективном памећу и потенцијалима српског народа, ма гдје он живио. То треба да буде завјетни императив нарочито политичарима, другим изабраницима и народним вођама да добро пазе шта и како раде на (о)чувању, стабилизацији и просперитету Републике Српске. Она се данас и убудуће чува и развија не само бусањем у “јуначка српска прса”, јуначењем без ризика и србовањем у празно, својеврсном ревандикацијом и навалом романтичарских и неоромантичарских критеријума и манира у евалуацији наше историје, баштине, културног и вјерског идентитета и насљеђа и сл., који законито тендирају у изолационизам, квазиелити-

зам, ксенофобију, шарлатанство и дилетантизам, страх од других и отпор свему што је другачије, што није наше итд. – то што други, евентуално, јесу различити, не значи а priori да су и (су)прот(и)(ста)в(ље)ни(ци), непријатељи и сл., јер велик је распон и дуг пут од другог/другачијег, различитог до противн(ичк)ог, непријатељског и нема потребе, оправдања/легитимитета скраћивати и убрзавати га; “производња” противника и непријатеља или “његовање”, форсирање и превалирање антагонистичких, конфликтних односа и садржаја веза међу људима, групама, заједницама, државама и нацијама, за разлику од развијања компетицијских, такмичарских релација и постулата, није нарочито инвентиван посао, за њега, дакле, не треба неко велико знање, умијеће и труд, али је несумњиво историјски непродуктивно, национално депласирано и без културно-доховног покрића/легитимитета, таква работа је без користи за властити народ и његову заједницу, а може бити штетно по друге народе и заједнице, а у крајњем билансу и по сам субјект (народ, државу, групу и сл.) који својим – вољно или невољно, свеједно – понашањем од других, различитих прави супротстављене и непријатеље: нешто сасвим друго је опирати се, бранити од напада, агресије и непријатељства других – то је човјекова дужност, односно обавеза државе, њен *raison d'être* - не тумачењем историјске прошлости по којој су “Срби народ најстарији” (не само на Балкану, него у васељени, на цијелој планети), односно “пупак свијета” и форсирањем етногенезе све до Сораба и директних Аврамових потомака који су се спасили од потопа захваљујући Ноиној лађи и другим егзибицијама новоисторичара, дешифраната теорија завјере и фелтониста, не апсолутизацијом и некритичком глорификацијом било чега, па тако и неких националних одлика, посебности и елемената идентитета, јер се то одвећ често изокрене у своју супротност, па онда оно што је некоћ било предност постане недостатак, мана, оно што је плијенило пажњу и побуђивало симпатије постаје разлогом нетрпељивости, мржње чак, што је била компаративна предност первертира у лимит и отежавајуће околности итд., а таква стања ствари су управо погодан амбијент за генезу и агресију медиокритетства, квази-научности, опсјенарства, биготизма, популизма, кич-српства и сл., не опирањем промјенама и иновацијама којима је сав свијет данашњице изложен и које прихватају и други народи и државе наше епохе, укључив и нама блиске и сродне државе и народе, него развијањем и јачањем њених институција, функционисањем правне, социјално одговорне и ефикасне државе, привредним развојем, успјешном борбом против криминала и корупције, развојем науке, осавремењавањем здравства, бољим образовањем, политичким отварањем комуникацијом са сусједним државама и свијетом и креативним држањем до својих традиција и вриједности – то што нас други (народи и државе у Европи данас, на примјер) виде и доживљавају другачије него

што бисмо ми сами то жељели и што смо по објективним вриједностима и потенцијалима заслужили, није разлог за прекид комуникације са њима, није разлог и оправдање за предају унапаријед, без борбе за оно до чега нам је стало и чему тежимо, а што није у супротности са вриједностима, потребама и интересима других и што није у инат другима: напротив; економским повезивањем са свјетским тржиштем и технолошким развојем – Република Српска не смије да (п)остане неразвијено, пусто острво, изоловано од свијета, јер ће тако још брже пропадати и, на крају, нестати; робинзонијаде у савременом свијету више не постоје, а и кад би постојале не би могле проћи, успјети; циљ Републике Српске мора бити интеграција са свијетом и неким његовим савременим токовима, без обзира на разлику између аверса и реверса истог тог свијета – паметним избором савезника и партнера, нарочито у сфери одбране и безбиједности: не срљати по сваку цијену у НАТО асоцијације, тим прије што се сваким даном јављају и кредибилне алтернативе том војно-политичком савезу; тако што се српски народ, којем неки од наведених изазова није прво искушење у историји, мора одупријети опасностима које му долазе од снага и наума што пријете затирањем идентитета, однорођивањем, топљењем у “босанском лонцу”, по, за наше прилике, потпуно неприхватљивој парадигми америчког *melting-pot-a*; тако што ће се Република Српска градити као државотворни ентитет, као заједница којој ће њени припадници-грађани више да(ри)вати, него што ће од ње тражити; тако што ће и свако дијете знати шта је “свети Грал” Републике Српске, гдје се налази и како се чува њен “златни ковчег”.

С обзиром на то да постојање Републике Српске, која је већ дозрела и доживјела, ушла у државно-политичко и свеколико друго пунољетство, сматрамо једном од ријетких српских побједа у посљедњих двадесет година његове историје, једином чињеницом која се испријечила на путу дефинисања, тј. због које тај период српске историје не можемо оквалитиковати као безусловни, апсолутни пораз, као апокалипсу, без обзира на сва искушења и опасности које су се надвиле над њеном историјском егзистенцијом и политичким субјективитетом, те потребу активирања огромне енергије за продужетак њеног континуитета, то је у овом чланку њој посвећена нешто шира експликација, али то не значи да су и приближно обрађени специфичност и сва етиологија образложења и апологије њеног побједе и успјеха, исплативости енергије уложене у пројекат њеног настанка и трајања, али се због мањка простора не можемо тиме шире бавити.

4. Грађански рат у Босни и Херцеговини окончан је потписивањем Дејтонско-паришког мировног споразума поткрај 1995. године, али тиме нису престала искушења и страдања српског народа и његови поразни. Тежиште драме се сад пренијело у СР Југославију, у Србију, конкретно на територију Косова и Метохије. Први српски пораз у том

контексту јесте рат српских оружаних снага са албанским паравојним формацијама 1998. године у којем, истина, Срби нису војнички, али јесу политички поражени, што ће до пуног изражаја доћи већ наредне, 1999. године и бомбардовања Србије од стране НАТО-а. Парадоксално је да су херојски српски отпор НАТО-у и прво супротстављање глобал(истичк)(н)ој политици свјетске хегемоније ради успостављања новог свјетског поретка, предвођени предсједником СРЈ Милошевићем и њеним војним врхом, у коме најјача војна асоцијација коју је свијет познавао у дот(с)адашњој историји, није однијела побједу на бојном пољу, већ за “зеленим столом” - што је, да парафразирамо великог српског писца, Д. Ћосића, српски удес током готово цијелог 20. вијека – девалвирани, первертирани у реални политички пораз, у, по Србе, негативан исход те кампање иако нису били борбено-војнички надмудрени. Посљедица те агресије свјетске солдатеске јесу Резолуција УН 1244 којим је “замрзнут” суверенитет Србије на Косову и Метохији; затим масован прогон и погром српског и неалбанског становништва из Косова и Метохије; уништавање српских кућа, имања и скоро цјелокупне духовне баштине, а посебно православних реликвија; увођење трупа НАТО-а на територију СРЈ, односно Србије; оптужница Хашког трибунала против готово комплетног војно-политичког руководства Србије за ратне злочине; изоловање Србије на међународној политичкој сцени итд. Након 1999. власт у Косову и Метохију обављали су међународни управљачи под разним именима и са различитим ингеренцијама, док је нису предали тзв. привременим косовским институцијама, а последице нелегалног, једностраног проглашења Косова и Метохије независном државом под именом Република Косово, њеним органима и институцијама, а за мир и безбједност грађана биле су задужене међународне мировне снаге под вођством НАТО-а. Како су оне чувале мир и сигурност српског народа на КиМ, најбоље показује примјер њихове неефикасности током напада тзв албанских екстремиста – наравно, са знањем или макар прећутним одобравањем власти косовских Албанаца - на преостали дио српског народа у тој јужној српској покрајини марта 2004. године, којом приликом је убијено више десетина цивила, спаљене раније незапаљене или тек обновљене цркве и манастири и протјерано неколико стотина српских породица. Да не помињемо да те снаге ама баш ништа нису урадиле на проналажењу несталих и отетих Срба, или на спречавању вађења органа киднапованим Србима. Историјски салдо посљедње деценије српске историје на Косову и Метохији дао би се свести на и исказати у реченици: само клање и бјежање српског становништва из “колијевке” своје државности и темеља, коријена духовности, црквене и културне баштине, а орања нигдје, јер нема ко да оре њиве по питомих косовско-метохијским долинама и пољима, пошто се Срби у њих нису вратили у неком респектабилнијем броју, нити ће се то икад ви-

ше десити, зато што и они Срби који раније нису напуштали своја огњишта или, пак, они који су се након прогона из 1999. г. били вратили у родни крај, својим кућама и имањима, полако али константно одлазе из Косова. Неодлучност власти у Србији, ма ко ју чинио: од Милошевићевог режима 1999/2000. г., па све до владе Тадићевих демократа данас, *anno domini* 2011., у заштити и пружању помоћи српском народу у Косову и Метохији, односно рјешавању државно-правног статуса те српске покрајине и постојбине, је пораз(на). Актуелне српске власти су све препустиле на милост и немилост међународним факторима, KFOR-у, EULEX-у итд., све су подредиле свом политичком одређењу да улазак у Европску унију нема алтернативу, ослониле се на међународно право, као да оно до сада, а посебно у новијој политичкој историји савремених међудржавних односа, није безброј пута прекршено (Ирак, Афганистан, Либија итд.), као да никад није ни постојало и обавезивало на поштовање и провођење властитих норми, односно преговорима са албанском страном и властима из Приштине – чиме и не хтијући признаје њихову легалност, а самим тим и независност Косова као државе - који су се до сада показали узалудним трошењем времена и других ресурса, покушавају купити лојалност и наклоност политичке јавности у Србији и српском народу, бирачима посебно, али и шире, а заправо само показују своје “Јанусово лице”. Без обзира на свеколику проевропску, толерантну, миротворну и тзв. демократску реторику и поруке које у посљедњих неколико година долазе из институција власти у Београду, упркос чебмерлеон(ов)скодалађеовско-квислиншкој попустљивости и колаборацији власти званичне Србије, Косова и Метохија је све даље и неповратно изван ингеренција српске државе, а Срба у њему сваким даном све мање. И без обзира на вербалну еквилибристику ововремених носиоца власти у Београду, тај процес и резултат којег он јасно и ефикасно лучи и етблира није ништа друго до, гледано са српске стране процеса, односно нашег аксиолошког становишта и “кантара” само карика у низу српских пораза у 21. вијеку.

Данас на територију самопроглашене, лажне и псеудонезависне Републике Косово - премда њене власти, нарочито за међународне “очи”, успјешно фингирају сувереност, легитимност, ефикасност, опоруност и служење свим својим грађанима, без обзира на њихове појединачне детерминације и одређења - без одобрења њених власти не може крочити ниједан званични представник власти Републике Србије, а с обзиром на то да та два ентитета – Србија, с једне и Косово и Метохија, с друге стране - нису у међусобном рату, то се не може другачије вредновати него као, не само пораз, већ као понижење српске државе, њених власти, а посредно и цијелог српског народа и његове историје. Косово је заиста највећи српски пораз на размеђи вијекова, највећа српска рана, небреболна. Послије фактичког губитка Ко-

сова и Метохије услиједила је серија нових српских пораза. Прва од њих је хапшење и изручење Хашком трибуналу бившег предсједника Србије и Југославије Слободана Милошевића, као првог предсједника једне суверене државе који је ухапшен и предат Међународном кривичном суду за бившу Југославију у Хагу, симболично: баш на Видовдан 2001. г., што је урадила ДОС-ова власт која је поткрај претходне године, у тзв. петоктобарској револуцији, смијенила дотадашњу једнодеченијску власт Социјалистичке партије Србије и њених коалиционих партнера, и та пракса хапшења и изручивања Хашком трибуналу српских политичара, војних и полицијских команданата, како из саме Србије, тако и из Републике Српске (Радован Караџић и Ратко Младић) и бивше РСК (“наговор” на предају Милана Бабића, Милана Мартића и других), без обзира на сву њихову (потенцијалну) контраверзност, наставиће се до данашњег дана, уз својеврсни ентелехијски еудајмонизам; друга је убиство премијера Србије Зорана Ђинђића 2003. г. и незакоње које је након тога услиједило у Србији. И један и други догађај квалификујемо као српски пораз не због неке личне наклоњености њиховим жртвама (Милошевић и Ђинђић), не због глорификовања њиховог лика и дјела, њихове дивинизације и стварања неког новог култа личности, него што су они посљедичили још већим идеолошким и политичким раздорима и неслогама унутар српског националног корпуса, што су зауставили и на неприродан начин преуспјерили неке започете процесе изградње државног јединства, привредног опоравка, међусрпског помирења, продора истине о Србима и српском страдању у свијет итд. Због тога је одлазак и једног и другог српског лидера, без обзира што је за страдање оног првог (Милошевића) “заслужан” и онај други (Ђинђић), а имајући на памети и начин на који се то десило, трагичан, и као такав је још један прилог билансу српских пораза, па и бешчашћа, у времену актуелизованом у овом тексту.

По нашем мишљењу српски пораз је и напуштање, одустајање од имена Југославија – наравно, не толико због самог имена, не форме ради, колико због саме суштине, садржаја односа који чине идеју водилу заједничке државности, сам њен темељ, *raison d'être* - за државну заједницу коју су чиниле Црна Гора и Србија, те успостављање нове, само формално и привидно заједничке државе под називом Србија и Црна Гора, исте те, 2003. године. Она се одржала тек три године. На референдуму одржаном у Црној Гори крајем маја 2006. године побједила је, под сумњивим околностима, опција за коју су се залагали тзв. црногорски суверенисти или независентисти и тиме је положен камен темељац самосталности нове црногорске државе, а она дефинитивно раздружена од било какве државне заједнице са Србијом. И то је српски пораз, због тога што су Срби у тој новоствореној држави остали без формалног, званичним ауторитетом гарантованог нацио-

нално-државног статуса, а с обзиром на то да се Црна Гора декларисала као грађанска држава и да Срби у њој нису били већински народ, јасно је колике су им шансе да заштите и остваре своја колективна национална права, упркос томе што су она дио инструмената за заштиту људских права. Актуелна питања положаја и употребе српског језика у Црној Гори, те статуса и јавног третмана Српске православне цркве у тој држави, само појачавају осјећај угрожености српства у некадашњој “српској Спарти”, а тиме и нови садржај доприноса аргументацији о српским поразима у посљедње двије деценије. Они који су се на посљедњем одржаном попису становништва у Црној Гори, чији су резултати објављени (овај недавно одржани: априла 2011. г. не можемо акцептовати јер још нису објављени његови резултати), декларисали као Срби у Црној Гори чине скоро трећину њених грађана и грађанки и било би нормално, пожељно чак, да им се за пет година самосталности државе која се дичи властитим демократским исходиштима и капацитетима, толеранцијом различитости, тзв. европским вриједностима, мултинационалношћу, мултиконфесионалношћу итд., ријеше питања њиховог националног статуса, људских права и слобода, веза са матичном државом, Србијом, употреба језика и писма и низ других битних питања за очување и унапређење националног идентитета и осујећивања, понекад и неоснованог – са становишта већине – мањинског осјећаја угрожености и дискриминације, али без обзира на све то она још нису ријешена. Штавише, чини се да, на неки начин, српски народ у монтењегринској Црној Гори, све више постаје непожељан, дијаспоричан, па и апатридан, бар у односу на званичне подгоричке власти. При томе, оно што је у вези с тим додатно поразно јесте факт да актуелне власти Републике Србије о свему реченом шуте и понашају се аутистично, као да их се то не само не тиче, него као да не постоје никакви проблеми Срба у Црној Гори. Тако је српска популација у некадашњој Његошевој постојбини и отаџбини - у којој ни он сам више не котира добро, напротив - препуштена хировима нових црногорских елита и олигарха, због чега није тешко предвидјети каква их судбина очекује.

У биланс негативних исхода ововремених повијесних силница и турбуленција унутар српског национала, а самим тим и историјских резултата који су ближе поразу, ако већ то нису, само то још нико није јавио, него неком, рецимо вриједносно неутралном ефекту и конзеквенцији, посебно кад се српска драма на размеђи вијекова посматра холистички, са становишта тоталитета, спада и својеврсна рестаурација аутономаштва у Војводини и њена институционално-правно-политичка реституција на стање након 1974. г., кад су, те године донесеним Уставом СФРЈ, аутономне покрајине – а имала их је само Република Србија – добиле статус државности, тј. конститутивних јединица Федерације, и готово по свему у правима изједначене са републи-

кама, а прије 1989. г., кад је напoкoн Србија успјела да промијени свој устав и поврати надлежности на цијелој својој територији, тако што је дерогирала нека права аутономним покрајинама. Данас је Војводина само формално у саставу Србије, али тзв. војвођански идентитет “сваким даном у сваком погледу” јача и дисеминира се на све стране, захваљујући чему су војвођанске власти отвориле своју канцеларију и у Бриселу, а формирана/обновљена је и Војвођанска академија наука и умјетности и питање је на којој тачки ће се аутономашко-сепаратистички покрет у тој сјеверној српској покрајини зауставити, ако се уопште заустави. Није (joш) сасвим јасно да ли официјелна Србија, или макар оно што је од ње остало и што столује у Београду, неће, не зна или не смије другачије реаговати него што реагује vis-a-vis актуелних “трансформационих” процеса, односа и збивања у Војводини.

Све што је казано за Војводину, по нашем мишљењу, односи се на и вриједи и у “случају” Рашке области или Санцака, само што су процеси, односи, догађаји, личности и други чиниоци историјске динамике у њему огољенији, “транспарентнији” и екстремнији. Санцак данас, боље рећи неки његови политички и вјерски лидери, а прије свих муфтија Зукорлић, траже статус аутономне области за три општине у којима су Бошњаци-муслимани већинско становништво. Траже га од државе Србије коју, иначе, не признају и не сматрају својом. И све више се окрећу према Босни и Херцеговини, према Сарајеву, у којем налазе подршку, за сада највише (к)од реиса Мустафе Церића, поглавара Исламске заједнице у БиХ, али и све већи број бошњачких политичара из Сарајева “намигује” Санцаку и подржава тамошње аутономаше у стварању њихових паралелних структура и алтернативних институција, као што је, на примјер, БАНУ, тј. Бошњачка академија наука и умјетности. “Фасцинира” с којом равнодушношћу и немоћи власти Србије (не)реагују на отворене сепаратистичке покличе и пркосно одбијање њихових надлежности у тој области земље Србије, а која долазе из Новог Пазара, центра бошњачке противсрпске реакције данас. Идеја и пракса Српства у Рашкој области, у некадашњој немањихкој постојбини, тамо гдје се зачала српска држава, данас је на великом искушењу и питање је како ће актуелни властодршци Србије, склони извињавању сваком и свачему, амнестирању свих оних свјетских дрипаца, силника и имплементатора воље моћних и јачих држава, народа, лобија, група, интереса, нездравих амбиција и жеље за покоравашем и владашем над другима, па макар то био и цијели народ или држава, а окривљавању свог народа и нарочито његових вођа из тзв. деведесетих година, односно свакога ко имало држи до националног достојанства и властите државе, пацификовати то подручје.

Ако су, још од античких времена, два најизраженија индикатора успјешности неке власти, односно владара, били територијално проширење државе којом се влада, односно учвршћење централне власти,

онда данашњи владар(и) Србије нема(ју) чему добром да се нада(ју) кад (једног дана) буде(у) на суду историје. Србија је све мања, њена територија све ужа, флуиднија, а централне власти све слабије, неауторитативније. А кад је Србија слаба, што је одлика данашњег њеног државног статуса и способности, као и свеколиких других њених инсигнија, фактицитета, потенцијалитета и кредибилитета, онда је и цјелокупно Српство угрожено, изложено новим искушењима и изазовима, онда су и остали дијелови српског народа у слабијој позицији и опасности. На једноставно питање: како то стање ствари и бивања треба вредновати и како се то може оцијенити, одговор је такође једноставан, мада за Србе непријатан, болан чак – жели ли се остати на непристрасној аксиолошкој коти, на становишту раз(ума), објективности, науке и сл., биланс свих тих збивања и резултата, историјске етиологије и параметара, је негативан, пораз(ан), не оставља нимало простора за евалуацију и интерпретацију легитимисану критеријумима и начелима “дијалектике” “и-и”, односно “ни(ти)-ни(ти)”, тј. да се актуелизовани период српске историје, њених посљедњих двадесет година могу оквалификовати као “и побједа и пораз”, односно “ни(ти) побједа, ни(ти) пораз”. Јасно, садашњи тренутак повијести није и не треба схватити као крај историје, јер краја, заправо, и нема. Неко друго, будуће вријеме, превредноваће и ове наше оцјене.

5. Наравно, неколиким претходним навођењима и експликацијама листа српских пораза у посљедњој деценији 20. и првој деценији 21. вијека није исцрпљена. Овдје су поменути тек неколики политички порази, грешке и промашаји српске политике и несупјеси власти у српским државама и земљама у посљедњих 20 година њихове историје, а сасвим по страни остали су процеси и догађаји у изванполитичкој сфери, а нарочито у домену демографских садржаја и односа, затим у економији, образовању, здравству, социјалној заштити, у сфери заштите и очувања народног и дравносног идентитета итд. И у тим областима, у актуелизованом периоду, мало је остварења – изузев заиста свјетски вриједних резултата у појединим спортским дисциплинама (ватерполо, тенис, кошарка, одбојка итд.) и појединих умјетничких дјела, досега и манифестација - с којима се поносно може “пред Милоша изаћи”. Што је још горе, на хоризонту, на небу “виш' Србије”, су само тамни облаци. Свјетло на крају тунела се још не назире. Срби се немају чему добром надати, осим да не буде (пуно) горе него што им је сада, а сада им није добро, макар нада умирала посљедња. Али, још је рано за умирање; можда и није тачна она мисао-порука садржана у Пашићевом крику (преузетом од познатог српског политичара, дипломате и историчара Стојана Новаковића, кога данас мало ко памти и зна за њега) “спаса нам нема, пропасти не смијемо”, можда је то вапај опомене и охрабрења истовремено, а не тек само пјесничка парабола или политич(арс)ка опсјена, фраза или метафора. Јер, од кукњаве над

властитом судбином и положајем нема користи. Кукњава и самосажалење воде у разочарење, у дефетизам, а са таквим расположењем и полазним стањем и ставом, са таквим премисама ништа значајно у историји се није постигло. Треба учинити све оно што од самих Срба зависи, макар то и не било пуно. На жалост, српском народу се и географија руга и “свети”: његова кућа је, како је то давно примијетио славни Јован Цвијић, грађена на сред пута и због тога многима смета. Они чине све што могу и знају, а не само оно што је правно-политички и морално допуштено, да Србе или уклоне са тог простора или да их потпуно неутралишу и учине безначајним фактором. И у томе немају милости. То што други, посебно они моћнији, са којима се укрштају и сукобљавају српски интереси, не прихватају, не воле Србе, што им раде о глави, неће се промијенити само пуким указивањем на то, вербалном осудом такве рецепције и третмана српског народа, а још мање плачем, кукњавом, псовањем и сл. Сузама више нико не вјерује, нити оне могу шта помоћи, поготово не битно промијенити савремена параметре у односима између држава, нација, група и сл. “Плач Рахиле” више нико не слуша, не чује га и као да никог и не тангира. Али, не треба се превише уздати у “надлежност” старохеленске богиње Ерис, нити увијек слиједити из њеног имена, компетенција и особина изведен назив вјештине и праксе: еристика.

Можда почетак ренесансе и ревитализације свега српског може бити у одвикавању од апокалиптичких визија будућности у којима се од циљева, ако их има, одустаје већ на првој препреци, застоју или паду, те навикавању на егзистенцијално и историјско-духовно стање у којем се и порази и неуспјеси доживљавају као саставни дио историје. Као чињенице живота. А можда је “тајна” одгонетање питања: зашто су и Срби међу оним народима који вазда понављају лекције из историје, као да их нису довољно прогањали, поробљавали и убијали; зашто је и њих сустигла казна из опомене филозофа Џорџ Сантајане по којој народи (парафразирам) који не познају своју прошлост немају ни (срећну) будућност. Нису ли Срби не само опростили, што је хришћански и што и треба чинити, него и заборавили неправде и злочине који су над њим чињени?

Ово је почетак, а не крај. Крај се увијек почетку враћа.